

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ԱՆՉԱՓԱՅԱՍ ԿԱՍԿԱԾՅԱԼՆԵՐԻ ԵՎ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼՆԵՐԻ
ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Սամվել ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտությունների դոկտոր

Քրեական դատավարության օրենսդրությունը դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառման համարավորություն նախատեսում է բոլոր, այդ թվում՝ անչափահաս կասկածյալների և մեղադրյալների նկատմամբ, որոնք փորձում են խոչընդոտել գործի քննությունը: Օրենսդիրը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ քրեադատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ էապես սահմանափակվում են անձի իրավունքներն ու ազատությունները, անչափահաս անձանց համար նախատեսում է պաշտպանության լրացուցիչ երաշխիքներ: Անչափահաս անձանց նկատմամբ դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառումը նպատակ է հետապնդում ոչ միայն ապահովելու քրեական գործի պատշաճ քննությունը, այլև անչափահասի նկատմամբ դաստիարակչական ազդեցություն իրականացնելու:

ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ և միջազգային պայմանագրերով նախատեսվում են հատուկ կանոններ, որոնք վերաբերում են անչափահաս կասկածյալների և մեղադրյալների նկատմամբ դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառմանը: Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում (հոդված 10), Պեկինյան կանոններում (հոդված 13), Ազատությունից

զրկված անաչափահաս անձանց վերաբերյալ Միավորված Ազգերի Կազմակերպության կանոններում (հոդված 85) հատուկ ուշադրություն է հատկացվում անչափահաս անձանց ձերբակալմանը և կալանավորմանը, քանի որ դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ էապես սահմանափակվում են նրանց իրավունքներն ու ազատությունները: Միջազգային նշված փաստաթղթերում տեղ գտած գաղափարախոսությունն այն է, որ անչափահասի նկատմամբ ձերբակալում և կալանավորում պետք է կիրառել որպես ծայրահեղ միջոց և ամենակարճ ժամանակահատվածի համար, իսկ հնարավորության դեպքում այն փոխարինել այլընտրանքային այլ միջոցներով, օրինակ՝ դաստիարակչական հսկողության հանձնելու ընտանիքում կամ դաստիարակչական հաստատությունում՝:

Այսպես, Պեկինյան կանոններից հետևում է, որ մինչև դատական քննությունը ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անչափահաս պետք է պահվի մեծահասակներից առանձին և իրավունք ունենա հաղորդակցվելու իր ընտանիքի հետ (13.4): Անչափահասի նկատմամբ այլընտրանքային խափանման միջոցների կիրառումը կարևոր է, որովհետև չի կարելի թերագնահատել անչափահասի նկատմամբ «քրեական ազդեցության» վտանգավորությունը:

Քանի որ անչափահասի բարեկեցության ապահովումը յուզենալ արդարադատության հիմնական նպատակն է, հետևաբար ազատությունից զրկվելու ողջ ընթացքում պետք է ապահովել անչափահասների

խնամքը, պաշտպանությունը, անհրաժեշտ անհատական, սոցիալական, հոգեբանական, բժշկական, ֆիզիկական օգնությունը, ինչպես նաև կրթության, մասնագիտական պատրաստության ասպարեզում օգնությունը, որոնք կարող են պահանջվել տարիքը, սեռը և անձը հաշվի առնելով:

Անչափահաս կասկածյալի և մեղադրյալի ձերբակալումն ու կալանավորումն իրականացվում են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի ընդհանուր դրույթներին համապատասխան, սակայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 442-րդ հոդվածում սահմանված են անչափահասի կալանավորման առանձնահատկություններ: Այսպես, անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառել թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ նրան վերագրվում է միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքների կատարում: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար անչափահաս մեղադրյալի նակատմամբ կալանքի կիրառման բացառումը, մեր կարծիքով, բավարար չէ անչափահաս անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար: Անչափահասի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելիս շատ կարևոր է նաև նախատեսել հետևյալը, որ *կալանքը անչափահասի նկատմամբ կարող է կիրառվել միայն այն դեպքում, եթե հանրավոր չէ կիրառել ավելի մեղմ խափանման միջոց:*

Անչափահասի ազատության սահմանափակման մասին ցանակացած որոշում պետք է ընդունվի վարույթի բոլոր հանգամանքները մանրամասն քննարկելուց հետո՝ սահմանափակումը հնարավորինս նվազագույնի հասցնելու նպատակով:

Ձերբակալման համար նախատեսված է, որ կասկածյալների նկատմամբ այն կարող է կիրառվել այն դեպքում, եթե անձը կասկածվում է այնպիսի հանցագործության մեջ, որի կատարման համար կարող է նշանակվել պատիժ՝ կարգապահական գումարտակում պահելու, կալանքի, որո-

շակի ժամկետով ազատազրկման կամ ցմահ ազատազրկման ձևով (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 128, մաս 2, կետ 1): Օրենքով նախատեսված ձերբակալման հիմքերն ընդհանուր են ինչպես չափահաս, այնպես էլ անչափահաս կասկածյալների համար: Հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող անձը կարող է ձերբակալվել հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի կողմից հետևյալ հիմքերից յուրաքանչյուրի առկայության դեպքում, եթե՝

1) նա բռնվել է քրեական օրենքով չթույլատրվող արարքը կատարելիս կամ այն կատարելուց անմիջապես հետո:

2) ականատեսն ուղղակի մատնանշում է տվյալ անձին որպես քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարողի:

3) տվյալ անձի կամ նրա հագուստի վրա, նրա կողմից օգտագործվող այլ իրերի վրա, նրա մոտ կամ նրա բնակարանում կամ տրանսպորտային միջոցում հայտնաբերվել են քրեական օրենքով չթույլատրված արարքի կատարմանը նրա առնչությունը վկայող բացահայտ հետքեր:

4) կան այլ հիմքեր հանցանքի կատարման մեջ կասկածելու անձին, որը դեպքի վայրից կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից թաքնվելու փորձ է կատարել կամ չունի բնակության մշտական վայր կամ բնակվում է այլ տեղանքում, կամ որի անձնավորությունը պարզված չէ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 129, մաս 1):

Հանցանք կատարելու մեջ կասկածվող անձին հետաքննության մարմնի, քննիչի կամ դատախազի մոտ բերելուց հետո՝ երեք ժամվա ընթացքում, կազմվում է կասկածյալին ձերբակալելու մասին արձանագրություն, որի պատճենը ստորագրությամբ տրվում է ձերբակալված անձին: Ձերբակալման մասին արձանագրությունում նշվում է կասկածյալի պաշտպանության, ինչպես նաև ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 63-րդ հոդվածով նախատեսված նրա իրավունքներն ու պարտականությունները պարզաբանելու մասին: Ձերբակալման օրինականության ապահովման համար վարույթն իրա-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

կանացնող մարմինը՝ ձերբակալման արձանագրությունը կազմելուց հետո՝ 12 ժամվա ընթացքում, այդ մասին գրավոր իրազեկում է դատախազին:

Վարույթն իրականացնող մարմինը ձերբակալված անձին բացատրում է ձերբակալման հիմքերը, նրա դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները, այդ թվում նաև ձերբակալման պահից պաշտպան ունենալու իրավունքը: Ձերբակալված կասկածյալն իրավունք ունի հարցաքննվելու պաշտպանի մասնակցությամբ: Պաշտպանի մասնակցությունն անհապաղ ապահովվելու անհնարինության դեպքում քննիչը պարտավոր է նրա մասնակցությունն ապահովել կասկածյալին արգելանքի վերցնելուց հետո՝ 24 ժամվա ընթացքում:

ՀՀ Սահմանադրությամբ և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրությամբ ձերբակալման համար սահմանված է 72 ժամ, որը ենթակա չէ երկարացման: Նշված ժամկետն սկսվում է անձին արգելաբքի վերցնելու պահից: Օրենքի այս պահանջը հավասարապես կիրառվում է ինչպես չափահաս, այնպես էլ անչափահաս կասկածյալների համար: Պետք է նշել, որ օրենքի այս դրույթը չի համապատասխանում Պեկինյան կանոններում (10.2) տեղ գտած այն պահանջին, որ դատավորը կամ այլ իրավասու պաշտոնատար անձը կամ մարմինը պետք է *անհապաղ* քննարկի անչափահասին ձերբակալումից ազատելու հարցը: Մինչդեռ քրեադատավարական գործող օրենսդրությամբ անչափահաս կասկածյալը կարող է անազատության մեջ մնալ երեք օր:

Անչափահասների գործերով քննիչը և հետաքննության մարմինը պարտավոր են նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ ձերբակալումը նպատակահարմար է այն դեպքում, երբ ենթադրվում է, որ անձի նկատմամբ որպես խափանման միջոց պետք է կիրառել կալանքը:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 9-րդ կետից և 65-րդ հոդվածի 9-րդ կետից հետևում է, որ հետաքննության մարմինը կամ քննիչը կասկածյալին կամ մեղադրյալին արգելանքի վերցնելուց հետո անմիջապես, բայց ոչ ուշ, քան 12 ժամվա ընթացքում, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի միջոցով մերձավոր ազգականներին, իսկ զինծառայող լինելու դեպքում՝ նաև զինվորական մասի հրամանատարությանը հեռախոսակապի կամ հնարավոր այլ միջոցով պարտավոր է տեղյակ պահելու արգելանքի տակ պահելու տեղի և հիմքերի մասին:

Օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի արգելանքի վերցնելու դեպքում նրան պահելու տեղի և հիմքերի մասին քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը 24 ժամվա ընթացքում դիվանագիտական ուղիներով հայտնում է արգելանքի վերցված անձի քաղաքացիության, իսկ եթե նա քաղաքացիություն չունի՝ նրա մշտական բնակության պետությանը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև շահագրգիռ այլ պետությանը:

Եթե Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով արգելանքի վերցված օտարերկրյա քաղաքացուն կամ քաղաքացիություն չունեցող անձին իրավունք է վերապահված կապվելու համապատասխանաբար իր քաղաքացիության պետության կամ իր մշտական բնակության պետության համապատասխան ներկայացուցչի կամ այդպիսի կապ հաստատելու իրավասություն ունեցող այլ ներկայացուցչի հետ կամ այդ ներկայացուցչի կողմից իրեն այցելության, ապա արգելանքի վերցված անձի կողմից այդ իրավունքի իրականացման խնդրանքի դեպքում այն պետք է բավարարել:

Նշված իրավունքի իրականացումը անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի համար ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ նրա օրինական ներկայացուցիչները պետք է տեղյակ լինեն նրա գտնվելու վայ-

րի մասին: Օրինական ներկայացուցչին անհապաղ իրազեկելը կարևոր է, քանի որ նա իրավունք ունի մասնակցելու անչափահաս կասկածյալի առաջին հարցաքննությանը, որը պետք է իրականացվի արգելանքի վերցնելուց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում:

Անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր խափանման միջոցները՝ բացառությամբ հրամանատարության հսկողության հանձնելուց, որը կիրառվում է միայն զինվորականների, իսկ կալանքը և գրավը՝ մեղադրյալի նկատմամբ: Անչափահաս անձի նկատմամբ խափանման միջոց կարող է կիրառվել այն դեպքում, երբ առկա են օրենքով նախատեսված հիմքեր: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը, դատախազը, քննիչը կամ հետաքննության մարմինը խափանման միջոց կարող են կիրառել միայն այն դեպքում, երբ քրեական գործով ձեռք բերված նյութերը բավարար հիմք են տալիս ենթադրելու, որ կասկածյալը կամ մեղադրյալը կարող է՝

1) թաքնվել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից.

2) խոչընդոտել մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննությանը՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց վրա անօրինական ազդեցություն գործադրելու, գործի համար նշանակություն ունեցող նյութերը թաքցնելու կամ կեղծելու, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով առանց հարգելի պատճառների չներկայանալու կամ այլ ճանապարհով.

3) կատարել քրեական օրենքով չթույլատրված արարք.

4) խուսափել քրեական պատասխանատվությունից և նշանակված պատիժը կրելուց.

5) խոչընդոտել դատարանի դատավճռի կատարումը:

Խափանման միջոցների կիրառման օրենքով նախատեսված հիմքերն ու պայմանները ընդհանուր են ինչպես չափահասների, այնպես էլ անչափահասների համար, սակայն կալանքի՝ որպես խափանման միջոցի կիրառման հետ կապված, օրենքը նախատեսում է հետևյալ բացառությունը. անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառել թույլատրվում է միայն այն դեպքում, երբ նրան վերագրվում է միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքների կատարում:

ՀՀ քրեադատավարական գործող օրենսդրությունը անչափահաս մեղադրյալի նկատմամբ կալանքի կիրառման այլ վերապահումներ չի նախատեսում: Սա հիմք է տալիս ենթադրելու, որ վարույթն իրականացնող մարմինը օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում կարող է նրա նկատմամբ կիրառել նշված խափանման միջոցը: Նշված կարգավորումը համահունչ չէ այն գաղափարախոսությանը, որ անչափահասի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կարող է կիրառվել որպես ծայրահեղ միջոց և ամենակարճ ժամանակահատվածի համար: Իհարկե, կալանքը կարող է կիրառվել ցանկացած տարիքի անչափահասի համար, սակայն ծայրահեղ դեպքում, երբ արարքը բնութագրող հանգամանքների համակցությունը, դաստիարակության և կյանքի պայմանները, անչափահաս անձի առանձնահատկությունները, արարքը կատարելուց հետո նրա վարքագիծը հիմք են տալիս ենթադրելու, որ տվյալ խափանման միջոցը միակ անհարաժեշտ միջոցն է, որը պետք է կիրառել: Հնարավոր են իրավիճակներ, երբ անչափահասը մեղադրվում է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության մեջ, և նրա անձնական առանձնահատկությունները հիմք չեն տալիս նրան ազատության մեջ թողնելու, քանի որ մեծ է նրա կողմից նոր հանցագործություն կատարելու, գործի քննությանը խոչընդոտելու կամ քննությունից թաքնվելուն ուղղ-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

ված գործողություններ կատարելու հավանականությունը:

Դատարանը պետք է մանրամասն ստուգի անչափահասի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու և այլ մեղմ խափանման միջոց կիրառելու անհնարինության մասին վարույթն իրականացնող մարմնի միջնորդության մեջ տեղ գտած հիմնավորումները: Դատարանը անչափահասի նկատմամբ կալանք կիրառելու հարցը լուծելիս յուրաքանչյուր դեպքում քննարկում է նաև նրան դաստիարակչական հսկողության հանձնելու հնարավորությունը:

Անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կիրառվող խափանման միջոցներից է հսկողության հանձնելը: Ըստ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 148-րդ հոդվածի՝ հսկողության հանձնելն այն է, երբ անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի ծնողների, խնամակալների, հոգաբարձուների կամ փակ մանկական հիմնարկների վարչակազմի վրա, որտեղ նա պահվում է, պարտականություն է դրվում ապահովելու կասկածյալի կամ մեղադրյալի պատշաճ վարքագիծը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով նրա ներկայանալը և այլ դատավարական պարտականություններ կատարելը: Հսկողության հանձնելու միջոցով անչափահասը չի մեկուսացվում հասարակությունից, և հնարավորություն է ստեղծվում նրա նկատմամբ դաստիարակչական ներգործություն ունենալու:

Անչափահասին հսկողության հանձնելը կարող է իրականացվել կասկածյալի կամ մեղադրյալի ծնողների, խնամակալների, հոգաբարձուների կամ փակ մանկական հիմնարկների միջնորդության դեպքում կամ վարույթն իրականացնող մարմնի նախաձեռնությամբ:

Վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումը պարտադիր չէ ծնողների, խնամակալների, հոգաբարձուների համար, քանի որ նրանք իրավունք ունեն հրաժարվելու անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելուց (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 148, մաս 3): Կարծում ենք, որ անչափահասին հսկողության հանձնելիս պետք է նշված անձանցից գրավոր համաձայնություն ստանալ, որը կապահովի տվյալ խափանման միջոցի կիրառման արդյունավետությունը: Եթե նշված անձինք համաձայնություն չեն տալիս կիրառելու հսկողության հանձնելը, ապա պետք է կիրառվի այլ խափանման միջոց:

Անչափահասի նկատմամբ որպես խափանման միջոց հսկողության հանձնելը կիրառելու դեպքում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը նրա ծնողներին, խնամակալներին, հոգաբարձուներին, փակ մանկական հիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցչին ծանոթացնում է կայացված որոշմանը և նրանց հանձնում որոշման պատճենը, ծանոթացնում է կասկածանքի կամ մեղադրանքի բովանդակությանը, նրանց բացատրում է իրենց իրավունքները, պարտականությունները և պատասխանատվությունը, ինչն արտացոլվում է արձանագրությունում:

¹ Նախագիծն այս հարցում որդեգրել է միջազգային նշված փաստաթղթերում տեղ գտած գաղափարախոսությունը՝ սահմանելով, որ անչափահասի ազատության սահմանափակման մասին ցանկացած որոշում պետք է ըն-

դունվի վարույթի բոլոր հանգամանքների մանրամասն քննարկումից հետո՝ սահմանափակումը հնարավորինս նվազագույնի հասցնելու նպատակով (Նախագիծ՝ հոդված 421, մաս 1):

THE APPLICATION OF THE MEASURES OF RESTRAINT IN RESPECT OF MINOR SUSPECTS AND ACCUSED

Samvel DILBANDTYAN

*Head of the Department of
Criminal procedure and
Forensic Sciences of the YSU,
Doctor of Law*

The Code of Criminal Procedure provides an opportunity to apply measures of restraint in respect of each person hindering the investigation of the case. In this respect the minor suspects and accuseds are not an exception. In view of the fact that the application of the measures

of restrain significantly restricts individual's rights and freedoms, the legislation provides additional safeguards for the cases of application of these measures in respect of minors. Application of such measures in respect of minors aims not only to provide a proper investigation of the case, but it also has a bringing-up function. In this article the author raises issues concerning the safeguards against unlawful violation of the minor's rights subjected to any measure of restraint in the course of criminal proceedings.
